

تأثیر شیطان بر انسان در تطبیق گزاره‌های صحیفه سجادیه با قرآن

علی انجم‌شعاع*

چکیده

قرآن با بیان ابعاد گوناگون فعالیت‌های شیطان، به معرفی او می‌پردازد. صحیفه سجادیه نیز همگام با قرآن، مفاهیم ارزش‌مندی را در موضوع شیطان‌شناسی مطرح کرده و دعای هفدهم، به شناخت شیطان اختصاص دارد. پژوهش حاضر، به بررسی سخنان امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه، درباره تأثیر شیطان بر انسان می‌پردازد. تلاش شیطان برای انحراف فکری و عملی انسان، در قالب گزاره‌های متعددی مورد اشاره امام سجاد علیه السلام قرار گرفته و دو بخش مقاله را تشکیل می‌دهد. از ویژگی‌های این نوشتار، جمع‌آوری تمامی متون مذکور در صحیفه و تطبیق و تحلیل آن با آیات قرآن کریم است. دستور خداوند در قرآن، درباره شناخت شیطان و نیاز به یادگیری روش‌های او در منحرف کردن انسان، نگارش مقاله حاضر را ضروری می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: شیطان‌شناسی، امام سجاد علیه السلام، وسوسه، دعا، معارف قرآن و حدیث.

مقدمه

شرایط سخت و خفقان موجود در دوران امام سجاد علیه السلام ایجاب می‌کرد که ایشان بسیاری از معارف را در قالب ادعیه آموزش دهند. «صحیفه سجادیه» که منبعی عظیم در شناخت معارف الهی است، دربردارنده موضوعات و گزاره‌های گوناگون عقیدتی، اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و... است. یکی از موضوعات مطرح در صحیفه سجادیه، «شناخت شیطان» است. تأثیر شیطان در زندگی انسان، موجب انحراف بندگان از مسیر حق شده و در نمونه‌هایی، به پیدایش فرقه‌های انحرافی (مانند شیطان‌پرستی) منجر شده است؛ بنابراین، آگاهی از فعالیت‌های شیطان، راه‌های مقابله را به انسان نشان می‌دهد.

* دانش‌پژوه سطح ۳ مرکز تخصصی حدیث حوزه علمیه قم (a.a.shoa@gmail.com).

امام سجاد علیه السلام به موضوع «شیطان‌شناسی» اهمیت فراوانی داده و در دعاهای گوناگون، به‌خصوص «دعای هفدهم» به این موضوع پرداخته‌اند. بحث از شیطان در صحیفه سجادیه علاوه بر آشنایی بیشتر با این کتاب ارزش‌مند، در شناسایی راه‌های انحراف و نقاط ضعف انسان و نیز در بحث دشمن‌شناسی، کاربرد فراوانی دارد.

قرآن، مهم‌ترین منبع اسلامی نیز، عنایت ویژه‌ای به شناخت و معرفی شیطان دارد. شیطان در آیات قرآن، دشمن انسان‌ها معرفی گردیده و از پیروی‌اش نهی شده است.

حال، پرسشی که در این‌جا مطرح می‌شود، این است که: دیدگاه صحیفه سجادیه درباره تأثیر شیطان بر انسان چیست و این دیدگاه تا چه اندازه با آیات قرآن منطبق است؟ تاکنون درباره معارف صادره از امام زین‌العابدین علیه السلام درباره شیطان، کار مستقلی انجام نشده است. از ویژگی‌های این نوشتار، تطبیق دیدگاه‌های امام علیه السلام با آیات قرآنی است. در هر بخش سعی شده است تا آیات مرتبط با فرازهای منقول از امام سجاد علیه السلام نقل و تحلیل شوند، تا نسبت بین سخنان امام علیه السلام و قرآن کریم روشن گردد. گفتنی است، روش نگارنده در این تحقیق، کتاب‌خانه‌ای بوده و از متن صحیفه کامله مشهوره استفاده شده است. گزاره‌های گوناگونی درباره شیطان و راه‌کارهای مقابله با آن در صحیفه وجود دارد. مقاله پیش‌رو، متون مربوط به تأثیرات شیطان را بررسی می‌کند. دو نوع تأثیر برای شیطان در صحیفه ذکر شده است. در بخش نخست، تلاش برای انحرافات فکری - عقیدتی و در بخش دوم، تلاش برای انحرافات عملی، مورد بحث قرار گرفته است.

الف) تلاش برای انحراف فکری و عقیدتی انسان

یکی از تلاش‌های شیطان در عرصه انحراف^۱ بندگان، گمراه کردن آن‌ها از مسیر بندگی است. ابلیس در این مسیر، از دو نوع تلاش بهره می‌گیرد. برخی فعالیت‌های شیطان در راستای انحراف عملی انسان است و هدفش خارج کردن انسان از مسیر خداوند است. این فعالیت اعم از این است که انسان گناه‌کار از جهت فکری و عقیدتی نیز منحرف به سمت گناه شده باشد یا از روی غفلت و بدون لجاجت، به انجام گناه مبادرت کند.

گاهی نیز فعالیت‌های شیطان با هدف نفوذ در فکر و عقیده انسان است تا با آن، عقیده‌اش درباره خداوند را عوض کرده و سپس به انحراف عملی بکشانند. انحراف فکری و عقیدتی انسان باعث می‌شود خود، به راه گناه رفته و دیگر نیازی نیست که

۱. «انحراف» به معنای عدول و کج شدن از شیء یا مسیر است. در این‌جا منظور، تلاش شیطان در جهت گمراهی انسان و عدول از طریق الهی است. ر.ک: *جمهره اللغه*، ج ۱، ص ۱۷۵.

شیطان در هر موردی از گناه، برای انحراف عملی انسان تلاش کند. در ادامه، به تلاش شیطان در جهت انحراف فکری - عقیدتی پرداخته می‌شود.

۱. تاریک نشان دادن مسیر حق

یکی از مهم‌ترین تلاش‌های شیطان در جهت انحراف فکری و عقیدتی، گمراه کردن انسان است. شیطان با ابزارهای مختلف، سعی در گمراهی و سپس به بی‌راهه کشاندن بندگان از راه حق دارد. قرآن کریم، خطر کمین شیطان برای گمراهی را گوشزد می‌کند: ﴿وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾^۱؛ شیطان می‌خواهد آنان را گمراه کند و به بی‌راهه‌های دوردستی بيفکند.^۲

«ضل» به معنای گم کردن راه در تاریکی است.^۳ خداوند متعال در سوره «یس» به بندگان هشدار داده که شیطان قصد گمراهی جمع کثیری از انسان‌ها را دارد.^۴ در سوره «حمد» نیز از خداوند درخواست می‌شود تا انسان را به راه مستقیم و حق هدایت کرده و از گم شدن در راه‌های دیگر بازدارد.^۵

شیطان سعی دارد تا مسیر حق را تاریک جلوه دهد؛ برای مثال، عدم تفاوت ظاهری فردی که نماز می‌خواند و فردی که تارک نماز است را جلوه‌گری کرده و با این وسیله، نماز خواندن را بی‌فایده جلوه می‌دهد. وقتی راهی تاریک شد، مؤمنان ضعیف‌الایمان نیز در این راه گم می‌شوند؛ آن‌گاه دنبال روزنه‌ای برای رهایی می‌گردند. این شرایط، مطلوب شیطان بوده و از آن بهره می‌گیرد؛ سپس با تشدید انحراف، تاریکی دیگری را به شکل نور جلوه می‌دهد و مسیر رشد انسان را به سمت سقوط، دگرگون می‌کند.

شیطان قسم خورده است که بندگان را گمراه و اغوا کند؛^۶ به همین جهت از آغاز خلقت، گمراهی بندگان را شروع و اولین انسان‌های آفریده شده را فریب داد.^۷ خداوند متعال نیز در قرآن کریم، دشمنی آشکار شیطان را گوشزد و با بندگان اتمام حجت کرده است^۱، اما بسیاری از انسان‌ها با وجود روشن بودن این آیات، در دام فریب شیطان گرفتار می‌شوند:

۱. نساء، آیه ۶۰.

۲. نگارنده برای ترجمه آیات این مقاله، از ترجمه عبدالمحمد آیتی بهره‌مند شده است.

۳. رک: جمهره اللغه، ج ۱، ص ۱۴۷.

۴. رک: المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۳۰.

۵. فاتحه، آیه ۶.

۶. رک: سوره ص، آیه ۸۳.

۷. رک: بقره، آیه ۳۶ و رک: اعراف، آیات ۲۰ و ۲۲.

وَ اٰتٰلُ عَلَيْهِمْ نَبَا الَّذِي اٰتَيْنَاهُ اٰيٰتِنَا فَاَنْسَلَخْنَا مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطٰنُ فَكَانَ مِنَ الْغٰوِيْنَ؛^۱ و بر آن‌ها بخوان سرگذشت آن کس را که آیات خود را به او دادیم، ولی (سرانجام) خود را از آن تهی ساخت و شیطان در پی او افتاد و از گمراهان شد.

«غی» به معنای سایه انداختن چیزی بر چیز دیگر است، به گونه‌ای که مسیر درست پوشیده شود.^۳ «غی» متفاوت از «ضلال» بوده و در واقع مسیر غی، به ضلالت منجر شده و موجب گم کردن طریق است.^۴

کسی که به طرف فساد، گستاخانه حرکت کرده و در انجام عمل صالح سست بوده، مسیر ضلالت را پیش گرفته و کسی که می‌بیند به خواهش‌های نفس متمایل شده، قطعاً به نیرنگ شیطان دچار شده است:

وَ اِلَّا تَصْرِفْ عَنَّا كَيْدَهُ يُضِلُّنَا وَ اِلَّا تَقْنَا خَبَالَهُ يُسْتَزَلُّنَا؛^۵ اگر تو حيله و نیرنگش را از ما نگردانی، ما را گمراه می‌کند و اگر از فسادش نگاهمان نداری، ما را دچار لغزش می‌نماید.^۶

امام سجاده علیه السلام درباره گمراه‌کننده بودن شیطان می‌فرماید: اگر خداوند، فریب ابلیس را از انسان برنگرداند، وی در فریب‌کاری پیروز خواهد شد. خداوند نیز در آیات قرآن با تأکید بر این مطلب، فضل و رحمت الهی را عامل گمراه نشدن شمرده است:

وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَیْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطٰنَ اِلَّا قَلِيْلًا؛^۷ اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، جز عده کمی، همگی از شیطان پیروی می‌کردید (و گمراه می‌شدید).

عنايات خداوند، عامل مهمی در نگاه‌داری انسان از مسیر شیطان است، ولی کسانی که بر پیمودن این مسیر اصرار دارند، مشمول عنايات حق نخواهند شد. امام سجاده علیه السلام در فرازی دیگر، به نقش مهم شیطان در انحراف از مسیر حق اشاره کرده و می‌فرماید:

وَ لَوْلَا اَنَّهُ صَوَّرَ لَهُمُ الْبَاطِلَ فِیْ مِثَالِ الْحَقِّ مَا ضَلَّ عَنْ طَرِیْقِكَ ضَالٌّ؛^۸ اگر شیطان، باطل را در نظرشان به صورت حق جلوه ندهد، هیچ گمراهی از راه تو منحرف نشود.

۱. ر.ک: بقره، آیات ۲۰۸ و ۱۶۸؛ انعام، آیه ۱۴۲؛ یس، آیه ۶۰؛ زخرف، آیه ۶۲

۲. اعراف، آیه ۱۷۵.

۳. ر.ک: معجم مقاییس اللغة، ج ۴، ص ۳۹۹.

۴. ر.ک: مجمع البحرین، ج ۴ ص ۳۲۲.

۵. صحیفه سجادیه، دعای ۲۵ ص ۱۲۲.

۶. نگارنده برای ترجمه صحیفه، از ترجمه شیخ حسین انصاریان بهره‌مند شده است.

۷. نساء، آیه ۸۳ و ر.ک: اعراف، آیات ۲۷، ۳۰، ۱۷۵.

۸. صحیفه سجادیه، دعای ۳۷، ص ۱۶۴.

بنابراین، اگر شیطان بندگان را فریب نداده و باطل را به صورت حق جلوه ندهد، هیچ کس راه را گم نمی کند. گفتنی است، بعضی علما، اصل گمراهی، ضلالت و جهالت را از شیطان می دانند.^۱

۲. شبهه افکنی

یکی از فعالیت های شیطان برای انحراف فکری - عقیدتی انسان ها، شبهه افکنی^۲ است. طبق آیات قرآن، شیطان حتی در کار پیامبران نیز دخالت می کند:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ؛ ما پیش از تو، هیچ رسول و پیامبری را نفرستادیم، جز این که هرگاه چیزی تلاوت می کرد، شیطان در تلاوتش القای شبهه می کرد. پس خدا آنچه را شیطان القا می کرد، محو گردانید.^۳

بعضی مفسران ذیل این آیه، شبهه افکنی را یکی از القائات شیطان برشمرده اند.^۴ امام سجاده علیه السلام نیز، شیطان را عاملی برای ایجاد شبهه در فکر و ذهن انسان ها می داند. او با القای شبهات درباره وجود خدا و قدرتش، دین، مذهب و... سعی دارد انسان را از مسیر منحرف کند: «وَيَنْصِبُ لَنَا بِالشُّبُهَاتِ»^۵؛ و برای ما شبهه ها برپا می کند.

«نصب» در روزگار گذشته، به علامت ها و تابلوهایی که مسیرها را نشان می داد، گفته می شد.^۶ امام سجاده علیه السلام می فرماید: شیطان، تابلوهایی نصب می کند که راه حق و باطل را مشتبه کند؛ مانند کسی که تابلوی مسیر را تغییر داده تا افراد را به اشتباه بیندازد. شیطان با تلاش در این حوزه، به دنبال تخریب عقیده بندگان درباره خداست.

۳. ایجاد بدگمانی درباره رازقیت

یکی دیگر از انحرافات فکری شیطان، ایجاد بدگمانی و کم کردن یقین درباره رازقیت خداوند است. همواره روزی انسان ها به دست خداوند رزاق است. آیات متعددی به روزی دهندگی خداوند متعال اشاره کرده است.^۷

۱. ر.ک: ریاض السالکین، دعای ۳۷، بند ۹.

۲. «شبهه» به معنای پوشیده و مشتبه شدن مسیر است؛ ر.ک: مجمع البحرین، ج ۶ ص ۳۵۰.

۳. حج، آیه ۵۲.

۴. ر.ک: قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند، ص ۳۳۸.

۵. ر.ک: التحرير و التنوير، ج ۱۷، ص ۲۱۶.

۶. صحیفه سجادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

۷. ر.ک: معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۳۴؛ مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۸۰۷.

۸. ر.ک: روم، آیه ۳۷؛ زمر، آیه ۵۲؛ غافر، آیه ۱۳؛ بقره، آیه ۲۲؛ بقره، آیه ۱۷۲.

رزق‌دهی برای هر کس و در هر مکانی، متفاوت است. طبق روایات، خداوند همه کارهای خود را با واسطه انجام می‌دهد.^۱ وجود واسطه برای دستیابی به نعمت‌ها و رزق خداوند لازم است، اما شیطان که به دنبال کم‌رنگ کردن خدا در زندگی انسان‌هاست، نقش واسطه‌ها را در فرایند رزق و روزی، برجسته و نقش خداوند رزاق را کم‌رنگ می‌کند. ابلیس به انسان‌ها وعده فقر داده، او را از تنگ‌دستی ترسانده و دچار انحرافات فکری می‌کند.

شیطان به نوعی، امید انسان‌ها را از بین می‌برد. بدیهی است که ناامیدی، ذهن، جسم و روح را افسرده می‌کند و فرد ناامید نمی‌تواند برای آینده برنامه‌ریزی کرده یا به راه‌های رسیدن به اهداف مهم زندگی فکر کند؛ در واقع، او فاقد نیروی تحرک، خلاقیت و انعطاف‌پذیری است.^۲ خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید:

الشَّيْطَانُ يُعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدْكُمْ مَغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛ شیطان، شما را (به هنگام انفاق)، وعده فقر و تهی‌دستی می‌دهد و به فحشا (و زشتی‌ها) امر می‌کند، ولی خداوند وعده «آمزش» و «فزونگی» به شما می‌دهد و خداوند، قدرتش وسیع و (به هر چیز) داناست.

شیطان به گونه‌ای در فکر و ذهن انسان نفوذ می‌کند که ناخودآگاه به عدالت و رزاقیت خدا بی‌اعتماد شده و به سوی غیرخدا بشتابند، در حالی که آیات قرآن تأکید دارند کسی که به خدا اعتماد کند، چندین برابر به او عطا می‌شود.^۴

امام سجاد علیه السلام در فرازی از صحیفه، شیطان را عامل سوءظن به خدا در رزق و روزی و ضعف یقین انسان‌ها می‌داند:

حَتَّىٰ إِذَا احْتَجَّتْ إِلَىٰ رِزْقِكَ... قَدْ مَلَكَ الشَّيْطَانُ عِنَانِي فِي سُوءِ الظَّنِّ وَ ضَعْفِ اليَقِينِ؛ تا این که محتاج روزی تو شدم... شیطان مهارم را در بدبینی و ضعف یقین به دست گرفته است.

نتیجه تأثیر شیطان این است که انسان را از مقام اعتماد به رزاقیت خدا دور کرده و به وادی بدگمانی و بی‌اعتقادی به صفات عالی‌ه خداوند وارد می‌سازد.

۱. «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: أَيْبَى اللَّهِ أَنْ يُجْرَى الْأَشْيَاءَ إِلَّا بِأَسْبَابٍ»؛ خداوند ابا دارد که اشیا را جز با اسباب آن جاری سازد؛ رک: کافی، ج ۱، ص ۱۸۳.

۲. رک: نیروی/امید، ص ۹۰.

۳. بقره، آیه ۲۶۸.

۴. رک: بقره، آیه ۲۴۵.

۵. صحیفه سجاده، دعای ۳۲، ص ۱۵۲.

۴. وعده‌های دروغ

تحریک کردن فرد بر انجام عمل، همیشه نیازمند ابزاری قوی است. مشغول‌سازی به آرزوها و وعده‌دهی، از ابزارهای مهم شیطان در انحراف فکری انسان و تحریک آن‌ها بر انجام معصیت است. بیشتر دروغ‌ها زمانی گفته می‌شود که افراد سعی می‌کنند خود را بیشتر از آنچه هستند، نشان دهند.^۱ شیطان نیز می‌خواهد آرزوهای با واقعیت کوچک را بیش از آنچه هست، جلوه دهد. طبق آیات قرآن، وعده‌های شیطان، دروغ و پوچ بوده و همیشه خلاف آن را انجام می‌دهد:

يَعِدُّهُمْ وَيَمْنِيهِمْ وَمَا يَعِدُّهُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا؛ شیطان به آن‌ها وعده‌ها (ی دروغین) می‌دهد و به آرزوها، سرگرم می‌کند، در حالی که جز فریب و نیرنگ، به آن‌ها وعده نمی‌دهد.

شیطان اعتراف می‌کند که وعده‌های خدا، حق و وعده‌های خودش، کذب است:

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَوَعَدْتُمْ فَأَخْلَفْتُمْ؛^۲ و شیطان، هنگامی که کار تمام می‌شود، می‌گوید: خداوند به شما وعده حق داد و من به شما وعده (باطل) دادم و تخلف کردم.

امام سجاد علیه السلام با اشاره به وعده‌های شیطان، در صدد افشای این صفت و ترغیب به کمک گرفتن از خداوند است. حضرت بیان می‌کند که غالب این وعده‌ها، از حیطة قدرت شیطان خارج بوده و بر فرض توانایی، این دشمن انسان، به دلیل عداوت، هیچ کمکی نخواهد کرد:

إِنْ وَعَدْنَا كَذِبًا وَإِنْ مَنَّا أَخْلَفْنَا؛ اگر به ما وعده و نوید دهد (به کار خیر و نیکی بخواند)، دروغ می‌گوید و اگر ما را به آرزو سرگرم نماید، خلاف آن می‌کند.

انسان ادعای دوست داشتن «واقعیت» را دارد، اما در واقع می‌خواهد این مسئله را باور کند که آنچه دوست دارد، واقعیت است.^۵ انسان‌ها پس از انجام گناه، دو واقعیت را مشاهده می‌کنند؛ خشم خداوند که انسان را وعده دوزخ می‌دهد و وعده دروغین شیطان که غیرواقعی بوده و نتیجه‌ای برایش نداشته است. در این حالت، او زبانی بزرگ را از ناحیه دوست و دشمن مشاهده می‌کند.

۱. ر.ک: چرا مردان دروغ می‌گویند؟، ص ۲۸۴.

۲. نساء، آیه ۱۲۰ و نیز ر.ک: اسراء، آیه ۶۴؛ محمد، آیه ۲۵.

۳. ابراهیم، آیه ۲۲ و نیز ر.ک: نساء، آیات ۱۱۷-۱۲۰؛ محمد، آیه ۲۵؛ حج، آیه ۵۲؛ انفال، آیه ۴۸.

۴. صحیفه سجادیه، دعای ۳۱، ص ۱۴۰.

۵. ر.ک: چرا مردان دروغ می‌گویند؟، ص ۲۹۲.

مطابق سخنان امام سجاد علیه السلام، شیطان اطمینانی کاذب به دروغ‌ها ایجاد کرده و انسان‌ها را به جای وعده‌های قطعی خداوند، به وعده‌های پوچ خود مطمئن می‌سازد:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ... مِنَ الثَّقَةِ بِأَمَانِيهِ وَ مَوَاعِيدِهِ وَ غُرُورِهِ؛ خدایا! به تو پناه می‌برم... از تکیه کردن به آرزوهای (شیطان) و وعده‌ها و فرییب و درافتادن به دام‌هایش.

۵. ایمنی دادن از عذاب و ترساندن از غیر عذاب

از راه‌هایی که شیطان برای انحراف فکری بندگان و سوق آن‌ها به سوی گناه در اختیار دارد، آسان نشان دادن عذاب الهی است. او عذاب نامحدود و سخت خداوند را محدود و ایمن جلوه می‌دهد. شیطان به جای ترساندن بندگان از قهر و عذاب الهی، از غیر خدا می‌ترساند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَ خَافُونِ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛^۱ این فقط شیطان است که پیروانش را (با سخنان و شایعات بی‌اساس) می‌ترساند. از آن‌ها نترسید! و تنها از من بترسید، اگر ایمان دارید.

او از همین طریق، شجاعتی کاذب برای بندگان ایجاد کرده تا آن‌ها بر عذاب الهی نترسیده و آن را آسان و کم‌اهمیت بپندارند. امام سجاد علیه السلام در این باره می‌فرماید: «يُؤْمِنُنَا عِقَابَكَ وَ يُخَوِّفُنَا بِغَيْرِكَ»^۲؛ ما را از کیفر تو ایمن می‌سازد و از غیر تو می‌ترساند.

بنابراین، شیطان زمانی که انسان باید به عذاب فکر کند و این فکر مانع گناهِش شود، به رحمت بشارت می‌دهد و وقتی که باید به رحمت فکر کند و توبه نماید، به عذاب تهدید کرده و ناامید می‌کند!

۶. زیباسازی معصیت و سخت جلوه دادن طاعت

گاه شیطان از راه خوب جلوه دادن اعمال بد و سخت نشان دادن اعمال خوب، سعی بر انحراف فکری انسان از واقعیت اعمال دارد. شیطان پس از این انحراف عقیدتی، به راحتی انسان‌ها را از مسیر طاعت دور کرده و به راه معصیت می‌کشاند. امام سجاد علیه السلام می‌فرماید:

۱. صحیفه سجادیه، دعای ۱۷، ص ۸۵.

۲. آل عمران، آیه ۱۷۵.

۳. صحیفه سجادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

أَوْ أَنْ يَحْسِنَ عِنْدَنَا مَا حَسَنَ لَنَا، أَوْ أَنْ يُثْقَلَ عَلَيْنَا مَا كَرِهَ إِلَيْنَا؛ یا خوب دانستن چیزی که آن را در نظمان نیکو جلوه داده، یا گران دانستن چیزی که نزد ما زشت نشان داده است.

امام در فقره اول این دعا، زیباسازیِ معصیت را بیان کرده و در فقره دوم به مشکل‌سازیِ طاعات اشاره کرده است. در آیات قرآن، جمله: «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ»^۲ و موارد مشابه آن تکرار شده است که بر فعالیت گسترده شیطان در زمینه زیباسازیِ معصیت دلالت دارد. شیطان، شیرینیِ کاذب گناه را آن‌چنان خوش به انسان می‌چشاند که نتواند آن را ترک کند و در مقابل، دل‌نشینیِ طاعت و کار نیک را طوری مشکل‌نشان می‌دهد که در دل انسان، تلخ، مشکل، طاقت‌فرسا و نفرت‌انگیز به نظر برسد؛ برای مثال، انفاق به هم‌نوع از کارهای نیکی است که طبق آیات قرآن، شیطان با برجسته کردن فقر، آن را مشکل می‌نمایاند.^۳

شیطان با استفاده از ضعف ایمان برخی انسان‌ها، در ادراک آن‌ها تصرف کرده و از قدرت طبیعی تشخیص‌شان می‌کاهد. در چنین شرایطی اگر قدرت ایمان با ابزارهایی چون توسل، دعا و... تقویت نشود، انسان به اسیری در دست شیطان تبدیل می‌گردد. این اسارت، بدترین نوع اسارت است، چراکه اسیر شیطان با انتخاب خود، چاه را برگزیده و در قعر آن فرو می‌رود؛ برای نمونه، کسانی که کید شیطان بر آنان تأثیر می‌گذارد، بهترین کارها مثل ادای نماز را مشکل دانسته و از هر عبادتی شانه خالی می‌کنند، در حالی که در طلب دنیا، از هیچ مشکلی نهراسیده و برای رسیدن به هوس ننگ‌بار، چه بسا خود را در مشکلات سخت می‌اندازند!^۴

۷. سرزنش

از ویژگی‌های مهم شیطان، دشمنی بی‌نهایت با انسان‌هاست.^۵ اذیت و آزار او، به گمراهی و مقهور کردن انسان در پیشگاه خداوند، ختم نشده و از هر حيله‌ای استفاده می‌کند تا بندگان را برنجاند. یکی از مصادیق رنجش که در آیات به آن

۱. همان، دعای ۱۷، ص ۸۶.

۲. انعام، آیه ۴۳؛ انفال، آیه ۴۸؛ نحل، آیه ۶۳؛ نمل، آیه ۲۴؛ عنکبوت، آیه ۳۸.

۳. بقره، آیه ۲۶۸.

۴. رک: شهود و شناخت، دعای ۱۷، بند ۲.

۵. «قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ»؛ ص، آیه ۸۲؛ حجر، آیه ۳۹.

اشاره شده، نجوا (درگوشی صحبت کردن)^۱ است. وقتی دو نفر دچار فریب شیطان شده و شروع به نجوا می‌کنند، نفر سوم به گمان صحبت درباره او، رنجیده‌خاطر می‌شود.^۲ هدف شیطان از این کار، رنجاندن مؤمنان است.

از دیگر کارهای مهمی که شیطان برای رنجاندن بندگان استفاده می‌کند، سرزنش آن‌ها پس از انجام گناه است. این، تلاشی فکری و عقیدتی است تا انسان را هرچه بیشتر از خداوند دور کند. در واقع، شیطان پس از خارج کردن انسان از مسیر هدایت، از اعمالشان بیزاری جسته و خود را خداترس معرفی می‌کند.

امام سجاده علیه السلام نیز شیطان را سرزنش‌گر معرفی کرده و می‌فرماید: بندگان حتی پس از دنباله‌روی از وسوسه‌ها و انجام معصیت خدا، مورد سرزنش و شماتت شیطان قرار می‌گیرند:

اللَّهُمَّ إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ شَمِتَ بِنَا إِذْ شَاعِنَاهُ عَلَى مَعْصِيَتِكَ؛ الهی! چون در نافرمانی‌ات او را همراهی کردیم، شیطان ما را سرزنش می‌کند.

این فعالیت شیطان، آزاری نهایی برای بندگان است. او پس از فریب آن‌ها، در حالی که خشم خدا شامل حالشان شده و پشیمان از پیروی شیطانند، با سرزنش به پذیرفته نشدن در درگاه الهی، بندگان را اذیت می‌کند. سرزنش شیطان در دو مرحله اجرا می‌شود:

اول: ملامت بعد از گناه

اولین مرحله، ملامت انسان به دلیل انجام گناه است. در این مرحله، شیطان از فریب دادن و انحراف عملی دست کشیده و فقط قصد اذیت و آزار روحی انسان را دارد. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید:

وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ؛ (شیطان گوید): برایتان هیچ دلیل و برهانی نیاوردم، جز آن‌که دعوتتان کردم. شما نیز دعوت من را اجابت کردید؛ پس مرا ملامت نکنید، خود را ملامت کنید!

سرزنش دوستانه (تنبه) موجب رفع عیوب و برای اصلاح، و سرزنش دشمن موجب اذیت و آزار است. ملامت شیطان نیز در جهت اصلاح نبوده و به دنبال نشان دادن ضعف انسان است. او با بیان نقطه ضعف، به دنبال القای روحیه نتوانستن به

۱. «التَّجْوَى اسْمٌ يَقُومُ مَقَامَ مُصَدِّرٍ، وَ هُوَ السَّرُّ مَا بَيْنَ الْاِثْنَيْنِ وَ الْجَمَاعَةِ (بیخ‌گوشی حرف زدن و سخن سری (راز و راز گفتن)، اسم و مصدر هر دو به کار رفته است)»؛ ر.ک: مجمع البحرین، ج ۱، ص ۴۰۸.
۲. مجادله، آیه ۱۰ و نیز ر.ک: ص، آیه ۴۱.
۳. صحیفه سجاده، دعای ۱۰، ص ۶۲.
۴. ابراهیم، آیه ۲۲.

انسان است؛ وقتی انسان گمان کند توان اصلاح خویش را ندارد، به دنبال رفع عیوب خود نخواهد رفت. امام سجاده علیه السلام نیز بیان می‌کند که شیطان در این مرحله به انسان سرکوفت زده و غضب الهی را به رخ آن‌ها می‌کشد:

فَتَلَّ عَنِّي عَذَارَ غَدْرِهِ وَ تَلَقَّانِي بِكَلِمَةٍ كُفْرِهِ؛ عنان حيله و تزوير را از من بازگردانيد و با كلمه کفر با من روبه‌رو شد.

او در حالی که بندگان گنه‌کار، مشمول خشم الهی بوده و شرم‌منده از خدای خویشند، به بدترین وجه، آن‌ها را خطاب و سرزنش کرده تا از غفران الهی و توبه ناامید و یا غافل شوند.

دوم: برائت از گناه

در این مرحله، شیطان از بنده و گناهش اظهار برائت کرده و حتی خود را خداترس و بیمناک به عذاب الهی معرفی می‌کند:

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ^۲؛ کار آن‌ها همچو شیطان است که به انسان گفت: «کافر شو (تا مشکلات تو را حل کنم)!» اما هنگامی که کافر شد، گفت: «من از تو بیزارم. من از خداوندی که پروردگار عالمیان است، بیم دارم!»

امام سجاده علیه السلام نیز اشاره دارد که شیطان پس از سرزنش، از انسان و گناهش بی‌زاری می‌جوید: «تَوَلَّى الْبِرَاءَةَ مِنِّي»^۳؛ از من بی‌زاری جست.

شیطان که تاکنون به دنبال وسوسه و فریب بنده و جلب اعتمادش بود، زبان به سرزنش گشوده و از او بی‌زاری می‌جوید؛ به انسان القا می‌کند که خود دچار این ضلالت شده و شیطان اثری در این گناهش نداشته است. او به انسان می‌نماید که خلقتش با گناه سرشته شده و شیطان سهمی در گمراهی‌اش ندارد. نتیجه برائتش از گناهان انسان، ترغیبی نو به گناه و ناامیدی جدیدی از خداوند است.

شیطان گاه به صورت عملی، برائت خود را از انسان نشان داده و پس از سرزنش و برائت لفظی از انسان فریب‌خورده، او را در گناه خود و خشم الهی تنها می‌گذارد: «وَأَدْبَرَ مَوْلِيًّا عَنِّي»^۴؛ و به من پشت کرده، به راه افتاد.

۱. صحیفه سجادیه، دعای ۳۲، ص ۱۴۸.

۲. حشر، آیه ۱۶ و نیز رک: ابراهیم، آیه ۴۲؛ انفال، آیه ۴۸؛ ابراهیم، آیه ۲۲.

۳. صحیفه سجادیه، دعای ۳۲، ص ۱۴۸.

۴. همان، دعای ۳۲، ص ۱۴۸.

امام سجاد علیه السلام در جملاتی، تلاش بندگان برای نزدیک شدن به خدا و تلاش شیطان را برای زمین گیر کردنشان به تصویر کشیده است. شیطان، بندگان را با انجام معصیت از خدا دور و هنگام فرار از گناهان و پناه بردن به سوی خدا، متوقف می‌سازد:

فَأَوْقَعَنِي وَ قَدْ هَرَبْتُ إِلَيْكَ مِنْ صَغَائِرِ ذُنُوبٍ مُؤَبَّقَةٍ وَ كِبَائِرِ أَعْمَالٍ مُرْدِيَةٍ حَتَّى إِذَا قَارَفْتُ مَعْصِيَتَكَ وَ اسْتَوْجَبْتُ بِسُوءِ سَعْيِي سَخَطَتَكَ... فَأَصْحَرَنِي لِغَضَبِكَ فَرِيداً وَ أَخْرَجَنِي إِلَى فَنَاءِ نَقْمَتِكَ طَرِيداً؛ پس در حالی که از گناهان خردِ هلاک‌کننده و از کارهای بزرگِ تباه‌سازنده، به سوی تو می‌گریختم، مرا به زمین زد تا به نافرمانی تو نزدیک شدم، و به بدیِ کردارم، خشم تو را سزاوار گشتم... پس مرا در بیابان گمراهی برای خشمت تنها گذاشت و به درگاه انتقام کیفر تو، [به حالت] رانده شده وارد ساخت.

شیطان با فریب‌کاری و دور کردن بندگان از خدا، باعث انجام گناهان کوچک و بزرگ شده و غضب خدا را برای آن‌ها خریداری می‌کند؛ سپس در کمال ناباوری، بنده را در صحرای خشم الهی، تک و تنها رها می‌سازد! بدیهی است که این تلاش شیطان، در راستای اصلاح انسان‌ها نبوده و به دنبال زمینه‌سازی، برای ناامیدی آن‌ها از رحمت خداوند است.

آنچه بیان شد، تلاش شیطان برای ایجاد انحراف در فکر و عقیده انسان بود که در قالب هفت روش، از کلام امام سجاد علیه السلام بیان گردید. تاریخ نشان دادن مسیر حق، شبهه‌افکنی، ایجاد بدگمانی به رازقیت خداوند، وعده‌های دروغ، ایمنی دادن از عذاب و ترساندن از غیرعذاب، زیباسازیِ معصیت و سخت جلوه دادن طاعت و سرزنش، از تلاش‌های شیطان در لسان صحیفه هستند که منطبق با قرآن مجید است.

(ب) تلاش برای انحراف عملی

کوشش شیطان گاهی برای انحراف اعمال انسان از مسیر بندگی خداوند است. انحراف عملی انسان، در جهل و غفلت و گاه انحرافات فکری و عقیدتی ریشه دارد. هدف شیطان نیز، عادی‌سازی گناه و تخریب رابطه انسان با معبود خود است. در ادامه، موارد تلاش‌های شیطان برای انحراف عملی انسان می‌آید.

۱. وسوسه کردن

شیطان راه‌های گوناگونی برای انحراف عملی انسان دارد. او می‌خواهد به هر طریقی، انسان را از مسیر خود گمراه کند. یکی از این تلاش‌ها، وسوسه‌های اوست. «وسوسه» در لغت به معنای «زمزمه درونی و مخفی» است^۱ و در اصطلاح، حدیث نفسی است که به مرحله عمل می‌رسد.^۲ واژه «وسوسه» غالباً به همراه شیطان استعمال شده تا جایی که در لغت، به شیطان نیز معنا گردیده است.^۳

شیطان سعی دارد با وسوسه انسان‌ها، موجب کوتاهی در اعمال و انجام معصیت شده و انسان‌ها را از وادی بندگی، به راه شهوت بکشاند. شیطان، وسوسه را در دو مرحله پی‌ریزی می‌کند؛ در نخستین مرحله، انسان را بر انجام معصیت و گناه تشویق کرده و در مرحله دوم، انسان را وارد وادی شهوات کرده تا او را به کلی از یاد خدا غافل کند.

الف) وسوسه برای انجام گناه

شیطان از راه‌های گوناگونی سعی دارد تا انسان‌ها را بر انجام گناه تشویق و به سوی معصیت وسوسه کند. گاهی شیطان از تشویق تکیه‌بندگان به رحمت الهی، آن‌ها را به انجام معصیت، تحریک می‌کند. خداوند در آیات قرآن، از تکیه انسان‌ها به امیدهای شیطان و وعده رحمت الهی برای انجام معصیت، نهی فرموده است:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ، إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ؛^۴ ای مردم! وعده خداوند حق است. مبادا زندگی دنیا، شما را بفریبید و مبادا شیطان شما را فریب دهد و به (کرم) خدا مغرور سازد! البته شیطان، دشمن شماست؛ پس او را دشمن بدانید! او فقط حزبش را به این دعوت می‌کند که اهل آتش سوزان (جهنم) باشند!

با تفکر در نتیجه تکیه اشتباه به رحمت الهی و هم‌چنین ایستادگی در برابر تنبلی، می‌توان از این امور شیطانی خلاصی یافت. از دلایل اصلی تنبلی، احساس صلاحیت نداشتن، بی‌اعتمادی به خود و توانایی نداشتن است.^۵ فکر کردن مداوم به پی‌آمدهای انتخاب‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و رفتارها، از بهترین راه‌هایی است که با آن می‌توان اولویت‌های حقیقی را در کار و زندگی تعیین کرد.

۱. رک: لسان العرب، ج ۶، ص ۲۵۴.

۲. رک: همان، ج ۶، ص ۲۵۵؛ الصحاح، ج ۳، ص ۹۸۸.

۳. رک: تهذیب اللغة، ج ۱۳، ص ۹۲.

۴. فاطر، آیه ۵.

۵. رک: اهمال کاری، ص ۴۱.

وقتی انسان از انجام معصیت ترس نداشته و با تنبلی و تکیه اشتباه به رحمت الهی پا در حیطة گناه گذارد، شیطان نیز انسان را بر انجام آن تشویق می‌کند. امام سجاد علیه السلام نتیجه این فعالیت شیطان را، عمل نکردن بندگان به اوامر الهی و انجام مناهی خداوند می‌داند:

هَذَا مَقَامٌ... وَ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِ الشَّيْطَانُ... وَ تَعَاطَى مَا نَهَيْتَ عَنْهُ تَغْرِيراً؛ این جایگاه کسی است که... شیطان بر او غلبه و چیرگی یافته و آنچه را نهی کرده‌ای، از روی غرور و فریفته شدن انجام داده است.

بنابراین، کسی که از وسوسه‌های شیطان پیروی کند، وارد وادی گناه شده و در حالتی فریب‌خورده به معصیت دست می‌زند. امام سجاد علیه السلام در فراز دیگری بیان می‌کند که انسان با انجام معصیت، دچار خواری شده و در درگاه الهی ذلیل می‌گردد:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ... امْتِهَانِنَا بِمَعْصِيَتِكَ؛ خدایا! پناه می‌بریم به تو، از خوار ساختن ما به عصیان و نافرمانی‌ات.

ب) سوق دادن به شهوات

شیطان از هر طریقی می‌خواهد بندگان را به سوی گناه و معصیت بکشانند. یکی از فعالیت‌های او در جهت معصیت‌کار کردن بنده، سوق دادن انسان‌ها به سوی شهوات است. مخلوط بودن گناه با شهوت، موجب عملی شدن نقشه او می‌شود. قرآن کریم از اشخاصی یاد می‌کند که از شیطان پیروی کرده، به دنبال شهوات رفته و از جایگاهی بالا محروم شده‌اند:

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي ءَاتَيْنَاهُ ءآيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ وَ لَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِقُلُوبٍ وَ لَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ؛ اگر خواسته بودیم، به سبب آن علم که به او داده بودیم، رفعتش می‌بخشیدیم، ولی او در زمین بماند و از پی هوای خویش رفت.

امام سجاد علیه السلام نیز شیطان را عاملی برای تحریک شهوات می‌داند: «يَتَعَرَّضُ لَنَا بِالشَّهَوَاتِ»؛ ما را به خواهش‌ها و شهوات می‌طلبد.

۱. صحیفه سجادیه، دعای ۳۱، ص ۱۴۰.

۲. همان، دعای ۱۷، ص ۸۶.

۳. اعراف، آیه ۱۷۵.

۴. صحیفه سجادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

یکی از تلاش‌های شیطان جهت سوق دادن انسان به سوی شهوت، برپا کردن دام بر سر راه آن‌هاست. او با ایجاد صیدگاه‌هایی همچون شهوت، انسان را در دام انداخته و به بدترین اعمال می‌کشاند: «اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنَّا... مَصَائِدِهِ!»؛ خدایا! به تو پناه می‌بریم از درافتادن به دام‌هایش.

امام سجاده علیه السلام با پناه بردن به خداوند درخواست دارد تا انسان‌ها را از گرفتار شدن در دام‌های شیطان حفظ کرده و مصون دارد.

۲. یاری هوای نفس

بسیاری از انسان‌ها گناه را، از روی قصد دشمنی با خدا انجام نمی‌دهند، بلکه وهم و شهوت بر فطرت پاک آن‌ها غلبه پیدا کرده و باعث دوری از خدا و کم شدن قدرتشان شده است. شیطان نیز وهم و شهوت را کمک و انسان را دچار انحراف عملی می‌کند. آیات قرآن نیز تصریح دارند کسی که از یاد خدا دوری کرده، دچار شیطان زدگی همیشگی می‌گردد:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ^۳؛ و هر کس از یاد خدا روی‌گردان شود، شیطان را به سراغ او می‌فرستیم؛ پس همواره قرین اوست!

کتاب شریف صحیفه نیز شیطان را یاری‌کننده هوای نفس، معرفی کرده است:

وَاعَانَهُ عَلَىٰ ذَلِكَ عَدُوٌّكَ وَ عَدُوُّهُ^۴؛ دشمن تو و دشمن او (شیطان)، وی (هوای نفس) را در این زمینه (گناه) کمک داد.

امام سجاده علیه السلام پیروی از هوای نفس را علت مخالفت با اوامر الهی و انجام نواهی دانسته است. تنها دعوت شیطان، باعث انجام گناه نمی‌گردد؛ ابتدا میل به گناه از سوی انسان ایجاد شده و سپس شیطان او را وسوسه می‌کند.^۴ نتیجه این‌که، انسان را به طور کامل از خدا دور کرده و زنگار غفلت را بیشتر می‌کند. در این فراز، تصریحی به لفظ شیطان نشده، اما آنچه از کلام بزرگان و شارحان صحیفه به دست می‌آید، منظور از «عدو»، شیطان است.^۵

۱. همان، دعای ۱۷، ص ۸۵.

۲. زخرف، آیه ۳۶ و نیز ر.ک: آل عمران، آیه ۱۵۵.

۳. صحیفه سجادیه، دعای ۴۷، ص ۲۲۱.

۴. ر.ک: نجوای عارفانه، دعای ۴۷، بند ۶۹.

۵. ر.ک: صحیفه سجادیه، ترجمه آیتی، ص ۳۲۷ و صحیفه سجادیه، ترجمه و شرح فیض الإسلام، ص ۳۴۲؛ ریاض السالکین، ج ۷، ص ۱۵.

دلیر نمودن هوای نفس بر انجام گناه، از مصادیق یاریِ هوای نفس و انحراف عملیِ بندگان است. شیطان پس از وسوسهٔ بندگان به سوی گناه، آن‌ها را بر انجامِ معصیت، دلیر می‌کند: «إِنَّ هَمَمَنَا بِفَاحِشَةٍ شَجَعْنَا عَلَيْهَا»؛^۱ چو به کار زشت همت کنیم، ما را به آن دلیر می‌نماید.

طبق سخن امام سجاد (علیه السلام)، تشجیع شیطان پس از همت افراد به سوی گناه است. انسان، نخست مغلوب وسوسه‌های شیطان یا شهوات نفسانی شده و به گناه قصد کرده و شیطان نیز او را دلیر می‌کند. گاه انسانی که به سوی گناهی سوق پیدا کرده و میل به آن دارد، نیازمند جرعه‌ای است که وارد آن معصیت گردد. ایجاد شجاعت، سبب ورود انسان به معصیت و ماندن در آن است.

هوای نفس در جهت انحراف فکری نیز فعالیت‌هایی دارد که شیطان آن را نیز یاری می‌دهد، اما به جهت شیوع بیشتر آن در عمل، در بخش «تلاش برای انحراف عملی انسان» ذکر گردیده است.

۳. ایجاد سستی در انجام عمل صالح

یکی از تلاش‌های شیطان برای انحراف عملی انسان، کم‌انگیزه کردن آن‌ها برای انجام عمل صالح است. در آیات قرآن کریم به انسان‌هایی اشاره شده که شیطان راه آن‌ها را سد کرده و به دنبال بازداري آن‌ها از اعمال نیکوست:

اتَّبِعُونَ هَادًا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ؛^۲ (خداوند متعال می‌فرماید: از من پیروی کنید که این است راه راست! شیطان شما را از راه بازنگرداند، زیرا او دشمن آشکار شماست.

حضرت زین‌العابدین (علیه السلام) نیز معتقد است، شیطان با وسوسهٔ بندگان و مشغول کردن آن‌ها به امور دنیوی، اعمال صالح را کم‌اهمیت جلوه داده و همت انجام آن را از انسان می‌گیرد: «وَأَنَّ هَمَمَنَا بِعَمَلٍ صَالِحٍ ثَبَّتْنَا عَنْهُ»؛^۳ چو به عمل صالح رو کنیم، ما را از آن بازمی‌دارد.

وقتی شیطان با تلاش خود، همت انسان را از انجام عمل صالح گرفت، رابطه‌اش را با خداوند تخریب کرده و از رضوان الهی دور می‌سازد. شیطان علاوه بر سست کردن قصد انسان بر عمل صالح، از انجام طاعات و اوامری که خداوند متعال،

۱. صحیفهٔ سجادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

۲. زخرف، آیهٔ ۶۳.

۳. صحیفهٔ سجادیه، دعای ۲۵، ص ۱۲۲.

فرمان به وجوب آن‌ها داده است، نیز بازمی‌دارد. خداوند در سوره «مائده» هدف شیطان را از ترک اوامر، ایجاد دشمنی و بازداشتن بندگان از ذکر خدا و نماز برمی‌شمارد:

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ... يَصُدُّكُمْ عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَلِفُونَ؛ شیطان می‌خواهد... شما را از یاد خدا و نماز بازدارد. آیا (با این همه زیان و فساد و با این نپهی اکید) خودداری خواهید کرد؟

امام سجاده علیه السلام نیز شیطان را با قدرت فریب و تشویق، عامل قصور در واجبات و اوامر الهی می‌داند:

هَذَا مَقَامٌ... وَ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِ الشَّيْطَانُ، فَقَصَرَ عَمَّا أَمَرَتْ بِهِ تَفْرِيطاً؛ این جایگاه کسی است که... شیطان بر او غلبه کرده؛ پس از آنچه تو به آن امر کرده‌ای، از روی تجاوز کوتاهی کرده است.

حضرت زین‌العابدین علیه السلام در فرازی دیگر، اشتیاق شیطان را به تصویر کشیده و طمعش را برای گمراهی انسان از طریق طاعت متذکر می‌شود:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ... أَنْ يُطْمِعَ نَفْسَهُ فِي إِضْلَالِنَا عَنْ طَاعَتِكَ؛ خدایا! به تو پناه می‌برم از... طمع بستن او به گمراه کردن ما از راه بندگی‌ات.

امام علیه السلام با پناه بردن به خداوند متعال، از او مسئلت دارد تا اشتیاق و طمع شیطان را در گمراه کردن انسان‌ها از راه بندگی، ناموفق بگرداند.

۴. فریب‌کاری، برای انجام معصیت

خدعه و نیرنگ در راستای انجام معصیت، از تلاش‌هایی است که شیطان در جهت انحراف عملی انسان‌ها دارد. قرآن، شیطان را عامل امرکننده به بدی، گناه و کفرگویی به خدا می‌داند:

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ؛ او شما را فقط به بدی‌ها و کار زشت فرمان می‌دهد و آنچه نمی‌دانید، به خدا نسبت دهید.

حضرت زین‌العابدین علیه السلام نیز در فرازی، علت گناهان را فریب شیطان دانسته و خدعه‌اش را عامل ترک طاعات و انجام معصیت می‌داند:

۱. مائده، آیه ۹۱.

۲. صحیفه سجادیه، دعای ۳۱، ص ۱۴۰.

۳. همان، دعای ۱۷، ص ۸۶.

۴. بقره، آیه ۱۶۹ و نیز رک: بقره، آیه ۱۶۸؛ انعام، آیه ۱۲۱؛ نور، آیه ۲۱.

فَلَوْلَا أَنَّ الشَّيْطَانَ يَخْتَدِعُهُمْ عَنْ طَاعَتِكَ مَا عَصَاكَ عَاصٍ؛^۱ اگر شیطان ایشان را از طاعتت نفریبد، هیچ عصیان‌گری تو را معصیت نکند.

امام علیه السلام بیان می‌کند که اگر کسی به دام شیطان گرفتار نشده و اسیر فریبت نگرده، وارد در معصیت نشده و از آن مصون می‌ماند. در این فراز، امام علیه السلام اشاره‌ای به هوای نفس نکرده است. در فصل دوم گذشت، یکی از فعالیت‌های شیطان، کمک کردن به هوای نفس است. شاید بتوان گفت با قدرت هوای نفس، انسان به سوی گناه سوق پیدا کرده و با فعالیت شیطان، انسان دچار عصیان و تجرّی عملی می‌گردد.

امام سجّاد علیه السلام در صحیفه، تلاش‌های شیطان جهت انحراف انسان را ذکر کرده که چهار مورد آن در راستای انحراف عملی انسان‌هاست. وسوسه کردن، یاری هوای نفس، ایجاد سستی در انجام عمل صالح و فریب‌کاری برای انجام معصیت، از موارد تلاش شیطان برای انحراف عملی انسان‌ها بوده که با گزاره‌های قرآنی منطبق است.

نتیجه‌گیری

صحیفه سجّادیه هم‌گام با قرآن، به موضوع «شیطان» اهمیت داده و امام سجّاد علیه السلام در دعاهای صحیفه به بیان تلاش‌های شیطان در جهت انحراف انسان پرداخته است. تلاش‌های شیطان، گاهی فکری و عقیدتی بوده و گاه در حیطة عمل است. تاریک نشان دادن مسیر حق، شبهه‌افکنی، ایجاد بدگمانی به رازقیت خداوند، وعده‌های دروغ، ایمنی دادن از عذاب و ترساندن از غیر عذاب، زیباسازی معصیت و سخت جلوه دادن طاعت و سرزنش، از تلاش‌های شیطان در جهت انحراف فکری و عقیدتی انسان است که در صحیفه به آن اشاره شده است. وسوسه کردن، یاری هوای نفس، ایجاد سستی در انجام عمل صالح و فریب‌کاری برای انجام معصیت، از تلاش‌هایی است که شیطان برای انحراف عملی انسان انجام می‌دهد. تطبیق این گزاره‌ها با قرآن کریم نشان می‌دهد، فرازهای صحیفه درباره شیطان، سخنی جدا از قرآن نبوده و در راستای تبیین آموزه‌های قرآنی است.

پیشنهادهای پژوهشی

۱. راه‌های مقابله با شیطان از دیدگاه امام سجّاد علیه السلام.

۲. آثار پیروی شیطان در ادعیه و قرآن.

۱. صحیفه سجّادیه، دعای ۳۷، ص ۱۶۳.

۳. تحلیل قدرت شیطان در ادعیه معصومان علیهم السلام.

کتابنامه

- قرآن کریم.

- «اهمال کاری؛ بررسی علل، راه کارها و درمان»، مرتضی آقانهانی، مجله معرفت، فروردین ۱۳۸۲، شماره ۶۴.
- *التحریر و التنویر*، محمد بن طاهر بن عاشور، بیروت: مؤسسه تاریخ، ۱۴۲۰ق.
- *تهذیب اللغة*، محمد بن احمد ازهری، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۲۱ق.
- *جمهره اللغة*، محمد بن حسن بن درید، بیروت: دارالعلم المالین، ۱۹۸۸م.
- *چرا مردان دروغ می گویند؟*، باربارا و آلن پیز، ترجمه: زهرا مستی، قم: جام جهان، ۱۳۹۰ش.
- *ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین*، سیدعلیخان مدنی شیرازی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۵ق.
- *شرحی بر دعاهاهی صحیفه سجادیه، شهود و شناخت*، حسن ممدوحی کرمانشاهی، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۳.
- *الصالح*، اسماعیل بن حماد جوهری، بیروت: دارالعلم المالین، ۱۳۷۶ق.
- *صحیفه سجادیه*، ترجمه: علی نقی فیض الاسلام، تهران: فقیه، ۱۳۷۶ش.
- *صحیفه سجادیه*، علی بن الحسین علیهم السلام، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۳ش.
- *صحیفه سجادیه*، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، تهران: سروش، ۱۳۷۵ش.
- *الکافی*، محمد بن یعقوب الکلینی، تصحیح: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ش.
- *لسان العرب*، محمد بن مکرم بن منظور، بیروت: دارالصادر، ۱۴۱۴ق.
- *مجمع البحرین*، فخرالدین بن محمد طریحی، تهران: مرتضوی، ۱۳۷۵ش.
- *معجم مقاییس اللغة*، احمد بن فارس، قم: مکتب الاعلامی الاسلامی، ۱۴۰۴ق.
- *مفردات الفاظ القرآن*، حسین بن محمد راغب اصفهانی، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ق.
- *المیزان فی تفسیر القرآن*، سیدمحمدحسین طباطبایی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
- *نجوای عارفانه*، سیداحمد سجادی، اصفهان: بنیاد قرآن و عترت، ۱۳۸۴ش.
- *نیروی امید*، دکتر آنتونی سیولی دکتر هنری بی. بیلر، ترجمه: مریم تقدیسی، تهران: ققنوس، ۱۳۹۱ش.